

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

Montaigne filozófiája

12.1 lecke – 20 perc

Montaigne: *A tapasztalásról*

Az idézetek forrása:

Montaigne: *A tapasztalásról*, ford. Réz Ádám, Budapest, Európa, 1983

Montaigne esszéjének felütése Arisztotelész *Metafizikája* első mondatát parafrázeálja (Minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra). E törekvés vagy értelmi vagy tapasztalati megismerés formájában valósul meg. Montaigne ebben az esszében a tapasztalásra épülő megismerésről ír: a maniliusi idézet az *exemplum-usus-experientia* (példa-gyakorlat-tapasztalat) útját javasolja a pusztán értelmi megismeréssel szemben.

Az értelem pluralitása: az értelem nem képes egységes világ-interpretációt nyújtani. Sokkal egyértelműbb, hogy a tapasztalat is sokféle, egymásnak esetleg ellentmondó ismerethez vezethet –ám ezúttal a tapasztalat megbízhatatlansága nem érv az *a priori* megismerés bizonyossága mellett.

Montaigne: *A tapasztalásról*, 5.

Nincs természetesebb vágy, mint a tudásvágy. [...] Ha cserbenhagy az **értelem**, a **tapasztaláshoz** folyamodunk,

Per varios usus artem experientia fecit,
exemplo monstrante viam

Próbák által vitt a tapasztalat így tanulásra,
járva a példák útját –

ami gyengébb eszköz, és nem annyira fennkölt; de az igazság olyan nagy dolog, hogy semmi módot ne szabad megvetnünk, ha elvezet hozzá. Az értelemnek ennyi a formája, hogy azt sem tudjuk, melyikhez tartjuk magunkat; a tapasztalásnak sincs kevesebb.

Montaigne: A tapasztalásról, 5.

Gyenge lábakon áll az a következtetés, amelyet az események **hasonlóságából** szeretnénk levonni, mert ezek mindig **különböznek** egymástól? Nincs a dolgok képének **általánosabb** tulajdonsága, mint a **sokféleség** és a változatosság.

A tapasztalatot alapvetően a hasonlóság és különbözőség metafizikai mozzanatai szervezik. Az esszéíró Montaigne itt az európai metafizika évezredes témáit szólítja meg. A tapasztalati megismerés programja úgy nézne ki, hogy az **egyes hasonló** dolgok-események-tényállások **tapasztalatából** kiindulva **általános**

értelmi fogalmakat alkotunk. A tapasztalat problémája az, hogy a dolgok hasonlósága soha nem lesz elegendő az induktív általánosításhoz. Ez azért van így, mert a tapasztalat jelenségeit a hasonlóság mellett a különbség is szervezi. Sőt, Montaigne arra a paradox szituációra hívja fel a figyelmet, hogy épp az alkotja a legáltalánosabb tulajdonságát a dolgoknak, hogy azok különböznek egymástól. Másként: A dolgok abban egyeznek meg leginkább egymással, és arra nézvést hasonlóak leginkább egymáshoz, hogy különböznek egymástól. Magától értetődik – és Montaigne érzékelteti is ezt – az a kérdés, hogy lehetséges-e épp magáról a különbségről fogalmat alkotni. Ha a különbözőség a legáltalánosabb jellemzője a dolgoknak, akkor fogalmat is alkothatunk róla, hisz nem lesz olyan dolog, mely ne volna különböző más dolgoktól – tehát minden tapasztalat már eleve biztosítani fogja a különbözőség fogalmát. Ám ha fogalmat alkotunk a különbözőségről, akkor a különbözőségnek a dolgokban fellelhető azonossága felül fogja írni magát a különbözőséget, így a fogalom elvétí tárgyát. Ez az antik metafizika nagy kérdése, mely a Parmenidész-Platón-Arisztotelész vonalon fejlődik ki a különbözőségben adott azonosság és az azonosságként adott különbözőség témáiban. Montaigne esszéje **itt** a retorika többértelmű álcái helyett a metafizika fegyverzetét ölti magára.

Montaigne: A tapasztalásról, 6.

A különbözőség önmagától férkőzik be munkáinkba; semmi mesterséggel el nem juthatunk a hasonlóságig. [...] A hasonlóság nem tesz annyit egyformaságot, amennyi másféleséget a különbség. A természet kötelezte magát, hogy ha mást csinál, az mindig másféle is.

Vajon mi a helyzet azzal a klasszikus elgondolással, mely az individuális dolgok végső különbözőségét – és így konceptualizálhatatlanságát – a tapasztalat megbízhatatlanságával magyarázza? Montaigne nem fogadja el az azonosság racionális apológiáját: a tapasztalati megismerés

kiküszöbölése nem fogja eliminálni a különbözőséget. Úgy tűnik, hogy az „**önmagától férkőzik be munkáinkba**” kifejezéssel mintha leoldanánk az individuális megismerés kontextus-függő sokféleségének tényéről a tapasztalatban adott különbözőséget – ez mégsem jelentheti a differencia erős metafizika állítását. Ez ugyanis azzal járna, hogy a differencia valamiféle változatlan identitással, a különbség valamiféle objektív azonossággal rendelkezne. Ám a „**a hasonlóság nem tesz annyit egyformaságot, amennyi másféleséget a különbség**” tézise magára a különbözőség azonosságára is vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy a dolgok individuális differenciái maguk is különböznek (vagyis a szám szerinti különbség mindig minőségbeli különbség is: nincs két minden sajátosságában megegyező, pusztán numerikusan különböző dolog). Másfelől az, hogy e tétel mellett „**a természet kötelezte magát**”, azt jelenti, hogy a differencia fogalomra hozásának és metafizikai állításának tagadása ellenére mégiscsak normatív módon strukturálja a tapasztalati megismerést.

Montaigne: *A tapasztalásról*, 6.

Ezért nincs nagyon kedvemre annak a vélekedése, aki egykor jónak látta a törvények sokaságával féken tartani a bírák hatalmát és szájukba rágni a paragrafusokat; nem látta be, hogy **ugyanannyi a szabadság és a mozgás lehetősége a törvények értelmezésében, mint a megalkotásukban**. Azok is csak tréfálnak, akik úgy gondolják, hogy kisebbitethetjük vitáinkat és berekeszthetjük, ha a **Biblia** pontos szavára utalnak.

A tapasztalati-induktív fogalom-képzés kudarcának két példája: **a jogi és teológiai értelmezés vagy hermeneutika**. Különösen a jog területén jelentkezik: mindig lesz olyan eset, amely nem illeszthető be a tapasztalat fölé felhúzott jogi fogalmi rend egyik kategóriájába sem. Teológiai szempontból a Szentírás szó szerinti értelmére nem lehet olyan tudományos teológiát építeni, mely teljes mértékben képes volna lefedni a Szentírás olvasásának tapasztalatát.

Montaigne esszéjét a különbözőség e filozófiája a kulturális relativizmus téziséhez vezeti. Ám végső szava mégsem a teljes értékrelativizmus.

Montaigne: *A tapasztalásról*, 10.

Soha még két ember nem ítelt egyformán ugyanarról a dologról, és nem lehet pontosan egyforma vélekedést találni két különböző embernél, mi több ugyanazon embernél sem, más-más időben.

Montaigne: *A tapasztalásról*, 14.

Felteszünk egy kérdést, kaptárnyi zümmög vissza. Mint ahogy egyetlen esemény és egyetlen forma sem egészen **hasonló** egymáshoz, ugyanúgy **nem is különböznek egészen egymástól**. Ügyes keverő a természet. Ha arcunk nem volna hasonló, nem lehetne megkülönböztetni az embert az állattól; ha nem volna eltérő, nem lehetne megkülönböztetni az embertől. Minden dolgot összefűz valami hasonlóság, minden példa sántít, és a tapasztalatból levont egyeztetés mindig csonka és tökéletlen; mégis összekapcsoljuk a hasonlatokat valamelyik ízüknél fogva.

Itt Montaigne megfordítja az azonosság-különbözőség viszonyát. Fent az azonosságban adott különbség bizonyult erősebb elvnek, itt azonban a különbözőségben adott azonosság dominál. A hasonlóság-azonosság e dominanciája nem korlátlan: „*minden példa sántít, és a tapasztalatból levont egyeztetés mindig csonka és tökéletlen*”, ám valamiféleképpen mégiscsak összekötjük a hasonlóakat. Montaigne itt egy nagyon vékony határvonalon mozog: a hasonlóság e felértékelése nem jelenti azt, hogy a tapasztalat fölé olyan fogalmi hálót

húzhatnánk fel, mely teljesen lefedti azt, azt azonban igenis jelenti, hogy lehetséges egy bizonyos fogalomalkotás és nyelvhasználat. Hogyan is nézne ki egy olyan nyelvhasználat, mely nem metafizikai bizonyossággal fedi le a tapasztalatot, mégis mintegy „eltalálja” azt?

A különbözőség és azonosság e dilemmáit az **esszéírás** oldja fel. Az esszé olyan fogalmi háló, mely nem felel meg és nem is kíván megfelelni annak az elméleti követelménynek, hogy hiánytalanul lefedje a tapasztalatot. A tapasztalat különbözőségében a szubjektivitást találja azonosnak. Minden tapasztalati azonosság mintegy descartes-i módon kétely alá vonható, kivéve azt, hogy én tapasztalom meg a dolgok hasonlóságát. Ám a montaigne-i kétely nem vezet a gondolkodó szubjektum *res cogitans*ként történő metafizikai tételezéséhez. Az az azonosság, mely a tapasztalat teljes relativizmusának Szkhülláját és az *ego* metafizikai tételezésének Kharübdiszét egyaránt képes elkerülni, az esszéíró szubjektivitása.

Montaigne: *A tapasztalásról*, 13.

Milyen sokszor, és talán ostobán nyújtottam könyvemért, hogy önmagáról beszéljen! Ostobán; már csak azért is, mert eszembe juthatott volna, mit szoktam mondani másokról, akik ugyanígy tesznek: hogy a munkájukra való gyakori kacsingatásuk elárulja, micsoda szerelemtől repes a szívük iránta, és még ha goromba megvetéssel pofozzák is, az sem egyéb, mint a szerető édesanya cirógatása és ajnározása, amiként Arisztotelész is mondja, hogy önmagunk felmagasztalása és elmarasztalása sokszor egyazon gögnek tövéből fakad. Mert hiába a mentegetőzés, hogy nekem itt több szabadság jár, mint másoknak, hiszen éppen magamról írok, és az írásaimról ugyanúgy, mint egyéb tetteimről, és a tárgyam gyakran visszafordul önmaga felé – nem tudom, hogy elfogadja-e mindenki.

Irodalom:

Michel Montaigne: *A tapasztalásról*, ford. Réz Ádám, Budapest, Európa, 1983. SBN: 9630728982

Boros Gábor: *Michel Montaigne*, in: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia* (Akadémiai Kézikönyvek), 4.4.4. fejezet, Budapest, Akadémiai, 2007, 603-606. ISBN: 9789630584869

Kérdések:

1. Mi alapján vonatkoztatunk el fogalmakat a tapasztalatból Montaigne szerint?
2. Vajon ezen módon képesek vagyunk-e szert tenni olyan elméleti fogalmi rendre, ami teljes mértékben leírja a tapasztalatot?
3. Milyen nyelvhasználat nyújt lehetőséget a különbözőség által implikált metafizikai relativizmus meghaladására Montaigne szerint?

